

ПСИХОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В НАРАДЧІЙ КІМНАТІ

Шувальська Люсьєна Романівна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри юридичної психології юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті автор досліджує роботу присяжних-суддів у нарадчій кімнаті, яка протікає в умовах специфічних психологічних стосунків, що виникають між ними. Описуються правила дотримання юридичної процедури та налагодження психологічної комунікації між присяжними-суддями у нарадчій кімнаті, як гарантії прийняття справедливого судового рішення та забезпечення незалежності від сторонніх впливів на процес його прийняття у кримінальному провадженні. Аналізуються внутрішнє переконання та правосвідомість, як основні психологічні чинники, які впливають на прийняття рішення присяжним-суддею.

Ключові слова: суд присяжних, нарадча кімната, судові рішення, внутрішнє переконання, правосвідомість.

В статье автор исследует работу присяжных-судей в совещательной комнате, которая протекает в условиях специфических психологических отношений, возникающих между ними. Описываются правила соблюдения юридической процедуры и налаживания психологической коммуникации между присяжными-судьями в совещательной комнате, как гарантии принятия справедливого судебного решения и обеспечения независимости от посторонних воздействий на процесс его принятия в уголовном производстве. Анализируются внутреннее убеждение и правосознание, как основные психологические факторы, которые влияют на принятие решения присяжным-судьей.

Ключевые слова: суд присяжных, совещательная комната, судебное решение, внутреннее убеждение, правосознание.

The author examines the work of the jury-judges in the deliberation room, which flows in a specific psychological relations arising between them. It describes the compliance rules of legal procedure and the establishment of psychological communication between the jury-judges in the deliberation room, as a guarantee of a fair trial taking decisions and ensuring the independence of the external influences on the process of adoption in criminal proceedings. Analyzes the inner conviction and a legal consciousness, as the main psychological factors that influence the decision to the jury-judges.

Key words: jury, deliberative room, judgment, the inner conviction, a legal consciousness.

Постановка проблеми. Участь представників народу у здійсненні правосуддя – це форма реалізації влади народу в здійсненні найважливішого виду державної діяльності – судочинства. Тому залучення громадян до правосуддя завжди було притаманне демократичній державі. Однією з головних подій судової

реформи в Україні, безперечно, є відродження суду присяжних, покликаного оздоровити систему правосуддя, підвищити її ефективність, сприяти формуванню нової правосвідомості.

Актуальність обґрунтовується тим, що основним вектором судової реформи є не тільки реалізація самостійної судової влади, забез-

печення незалежності суддів, а й залучення представників народу до відправлення правосуддя. Психологічні особливості діяльності суддів вже були предметом ряду досліджень науковців. На відміну від суддів, які мають вищу юридичну освіту та працюють тривалий час у сфері юриспруденції, що накладає на їхню особистість певний психологічний відбиток, присяжні не володіють знаннями у сфері права, часто інакше, в порівнянні з професійними суддями, розуміють, що відбувається в залі засідань, орієнтуються не на об'єктивні критерії, а на суб'єктивні уявлення та стереотипи. Ця обставина може впливати на якість прийняття судових рішень за їх участі в нарадчій кімнаті та містить науковий інтерес для юридичної психології.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження даної теми торкалися у своїх працях багато відомих вчених, зокрема: А. М. Бернюков, В. С. Бігун, М. В. Костицький, В. Т. Маляренко, В. Я. Марчак, С. П. Погребняк, Т. І. Присяжнюк, О. О. Сидорчук, Т. А. Скуратовська, М. І. Ставнійчук, О. В. Стовба, В. М. Тернавська, Ю. С. Шемшученко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шишкін та ін., проте, цей правовий інститут є малодослідженим, внаслідок чого виникає багато проблемних питань та спорів з приводу його теоретичних положень серед вчених. Крім того, законодавчо закріплена форма функціонування суду присяжних в Україні, на думку автора, не виконує поставлених завдань здійснення правосуддя, якого очікує суспільство.

Мета статті. У даному дослідженні ми спробуємо дослідити правові та психологічні особливості прийняття судового рішення судом присяжних у нарадчій кімнаті.

Виклад основного матеріалу. Винесення вироку – завершальна стадія діяльності суду присяжних, яка відбувається в нарадчій кімнаті. Присяжні під час виконання функцій правосуддя набувають статусу суддів. Оскільки національне кримінальне процесуальне законодавство встановлює, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого, здійснюється колегіально – судом присяжних

у складі двох професійних суддів та трьох присяжних, то робота присяжних в нарадчій кімнаті протікає в умовах специфічних психологічних стосунків, які виникають між ними.

У цей час присяжні-судді не можуть вступати в контакт з іншими особами, оскільки такі дії категорично заборонені законом. Це зобов'язує присяжних-суддів проявляти підвищену психічну активність і увагу при обговоренні всіх питань, будувати свої внутрішні колективні відносини на принципах рівності та довіри. Відступ від згаданих психологічних закономірностей спілкування в нарадчій кімнаті може привести до грубих юридичних помилок.

Принцип таємниці нарадчої кімнати суворо забороняє спілкування присяжних-суддів з іншими особами, що сприяє підвищенню почуття відповідальності за результати їхньої діяльності, є гарантією забезпечення незалежності від сторонніх впливів на процес прийняття рішення у кримінальному провадженні.

Пізнавальна діяльність кожного присяжного-судді, за допомогою якої він здобуває інформацію в кримінальному провадженні про обставини вчиненого злочину та особу обвинуваченого характеризується в судовому провадженні багатоплановістю, перевантаженістю оперативної пам'яті, передбаченням різноманітних варіантів можливого розвитку судового провадження, оперативним аналізом отриманої інформації і правовою концептуалізацією. Особливість пізнавальної діяльності кожного судді полягає в тому, що процес безпосереднього дослідження фактів тут відіграє важливу роль. Це ускладнюється більшим віддаленням часу проведення судового засідання від часу вчинення злочину, особливими процесуальними умовами судової діяльності, сприйняттям багатьох фактів через безпосередні позиції сторін обвинувачення та захисту, потерпілого. Це призводить до того, що в роботі присяжного-судді будь-яка емоційна напруга є тільки негативним моментом і може зашкодити об'єктивному і усесторонньому дослідженню доказів.

Колегіальне обговорення знижує гостроту емоційного впливу інформації, сприйнятої

кожним із присяжних-суддів у процесі судового слідства, забезпечує більш повне і точне сприйняття інформації. Ще у минулому столітті відомий психолог-криміналіст О. Р. Ратінов підтвердив цю обставину експериментально, а саме, групі в складі семи учасників було запропоновано заслухати свідчення очевидців однієї сцени, після чого кожен з семи «суддів» склав окремий звіт про подію. Потім було проведено обговорення «справи» і результати дискусії відображені в загальному резюме. З'ясувалося, що в індивідуальних звітах «судді» повідомили меншу кількість деталей, ніж це зробили очевидці, і допустили вдвічі більше фактичних помилок. Ефект дискусії висловився в тому, що кількість помилок в колективному резюме в порівнянні з індивідуальними звітами скоротилося в два рази і виявилось навіть менше, ніж кількість помилкових тверджень в показаннях кожного очевидця [6, С. 17].

Згідно закону головуючий у справі є професійним суддею. Для того щоб нарада проходила найбільш успішно і давала позитивні результати, необхідно в процесі її дотримуватися певної послідовності діяльності присяжних-суддів. Головуючий ставить на вирішення суду питання в тій послідовності, в якій вони викладені в ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України [5]. Кожне питання має бути поставлене в зрозумілій формі, щоб на нього можна було отримати однозначну (стверджувальну або негативну) відповідь. Ніхто із присяжних-суддів не має права утриматися від дачі відповіді. Щоб думка головуючого не впливала на інших членів суду, закон зобов'язує його висловлювати свою думку останнім. Зазначена вимога пояснюється тим, що, як показують психологічні дослідження закономірностей спілкування, при наявності в групі фахівця в певній галузі знання в ході спільного вирішення питань решта членів групи схильні погоджуватися з думкою цього фахівця (професіонала). В даному випадку спостерігається певний вплив з боку фахівця. Тому закон і визначає такий порядок, при якому головуючий під час обговорення і оцінки доказового матеріалу зобов'язаний висловлювати свою думку останнім. За підсумками об-

говорення в нарадчій кімнаті рішення приймається простою більшістю голосів.

Між тим, з-поміж професійних суддів панує думка, що «суд присяжних є малопродуктивним, надзвичайно складним і громіздким, вимагає великих фінансових затрат з державного бюджету». Причина полягає у тому, що існуючий у кримінальному процесуальному законодавстві інститут присяжних, попри конституційні положення, фактично відіграє «пасивну роль» та неспроможний до прийняття самостійних рішень. Присяжні, не будучи фахівцями права, орієнтуються на думку професійних суддів, які беруть участь у складі суду. Крім того, доповідачем у справі є професійний суддя. Зазвичай, головуючий – професійний суддя – за дотримання принципу змагальності сторін проводить судові засідання без активного втручання у дослідження обставин кримінального провадження і встановлення фактів, а присяжні спостерігають за судовим процесом. На підставі закону про кримінальну відповідальність суддя пропонує і рекомендує присяжним у нарадчій кімнаті види та межі покарання.

Практикою вироблена така процедура наради суду присяжних, яка гарантує формування істинного і обґрунтованого колективного рішення суду.

У всіх випадках нарада суду присяжних починається із з'ясування головуючим думок присяжних-суддів. Вислухавши їх, голова суду висловлює власне переконання щодо вирішуваних питань. Якщо виявиться, що особисті думки, переконання кожного присяжного судді за своїм змістом збігаються, то колективна думка, переконання суду формуються в процесі їх виявлення. У таких випадках нарада протікає в установленому кримінальним процесуальним законом порядку і складається з двох частин: спочатку ставляться питання і вислуховуються відповіді присяжних-суддів, тобто формується колективне переконання, а потім приймається рішення на основі цього переконання.

Іншого характеру набуває нарада суду присяжних, коли думки присяжних-суддів розділяються. У таких випадках встановлений кримінальним процесуальним законом по-

рядок наради суддів не завжди може сприяти встановленню істини. Склад суду присяжних занадто малий по кількості, щоб нехтувати думкою кожного присяжного-судді, який залишився в меншості. Як правило, в таких випадках організовується широке обговорення вирішуваного питання і тих обставин справи, які впливають на його вирішення. Мета цього обговорення полягає у виробленні у всіх присяжних-суддів повного однакового розуміння фактів і явищ об'єктивної дійсності, які досліджувалися під час розгляду кримінального провадження у судовому засіданні.

При встановленні розбіжностей у думках насамперед виявляються ті докази, на підставі яких формувалися у присяжних-суддів особисті переконання. Головуючий пропонує кожному присяжному-судді обґрунтувати свої висновки дослідженими доказами, а потім робить це сам. Кожен з учасників наради викладає ті висновки, на підставі яких у нього склалося переконання в істинності запропонованого ним рішення з даного питання. Оцінюючи накопичені знання заново, присяжні-судді аналізують не тільки переконання одного учасника, а й усього складу суду. Після того як буде ретельно оцінено кожний доказ, присяжні-судді приступають до оцінки їх в сукупності. Це дає можливість виявити конкретні відмінності в оцінках окремих доказів або їх сукупності.

При виявленні протиріч у змісті переконань окремих присяжних-суддів з'являється необхідність одним переконувати інших у правоті своїх поглядів, захищати, відстоювати і доводити істинність своїх переконань, спростовувати ті погляди і думки, які вважаються помилковими. Уміння переконливо доводити необхідний причинно-наслідковий зв'язок фактів, обставин є надзвичайно важливим і необхідним для кожного присяжного-судді. До доведення присяжний-суддя вдається тоді, коли інші члени суду не погоджуються з його точкою зору.

«У дискусії, – пише В. Ф. Бохан, – виникає між суддями в нарадчій кімнаті, слід розрізняти такі моменти: доведення власної думки, вимога доводів від іншого і спростування думок співрозмовника. Поряд з доведенням власної

думки суддя повинен уважно оцінювати і розбирати вголос переконання інших членів складу суду. Якщо переконання не мотивовані, то слід звернути увагу суддів на цю обставину і запропонувати навести доводи, що підтверджують ці переконання. Тільки при наявності доказів можна робити висновки про помилковість або істинність висловлюваних переконань. Хибні думки слід не тільки заперечувати, але і спростовувати їх, тобто забезпечувати підтвердження їх помилковості поясненнями, мотивуваннями, доводами» [1, С. 139].

Обговорення спірних обставин, що протікає в такій психологічній атмосфері, сприяє прийняттю об'єктивного колективного рішення. Вироблення колективного переконання свідчить про те, що у всього складу суду присяжних або у його більшості склалося певне ставлення до істинності досліджених обставин кримінального провадження. Такий психологічний стан, який відрізняється свідомістю і рішучістю, створює передумови для прийняття колективного рішення по цьому кримінальному провадженні. Переконання забезпечує прийняття у нарадчій кімнаті судового рішення. Залежно від характеру прийнятого рішення складається відповідний документ.

Найбільшу увагу при здійсненні правосуддя слід приділяти такій психологічній категорії, як проблема внутрішнього переконання присяжного-судді. При здійсненні правосуддя, після оцінювання всіх доказів в кримінальному провадженні це є чи не найголовнішим чинником, який впливає на прийняття присяжним-суддею кінцевого рішення. Суд присяжних оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин провадження в їх сукупності, керуючись законом. На всі питання, винесені на розгляд суду присяжних, повинна бути отримана категорична позитивна чи негативна відповідь. У деяких випадках допускаються судові помилки через поверхневе дослідження доказів, унаслідок чого можуть бути як невинувато жорсткі, так і надто м'які вироки. Процес формування внутрішнього переконання присяжного-судді пов'язаний із безперервними усуненнями сумнівів, які виникають при розгляді

справи. На внутрішнє переконання присяжно-судді впливає вся доказова інформація, яка досліджується згідно із загальними правилами судового процесу, – безпосередньо, усно й безперервно, під головуванням головуєчого судді та з дотриманням змагальності та рівності прав учасників процесу.

Внутрішнє переконання присяжного-судді становить собою його усвідомлену потребу, використання ним власних думок, поглядів і знань. Воно тісно пов'язане із правосвідомістю присяжного-судді, яка розглядається як форма суспільної свідомості, що поєднує систему поглядів, ідей, уявлень, теорій, а також почуттів, емоцій і переживань. Ці погляди характеризують ставлення людей і соціальних груп (у тому числі й через фактичну поведінку) до діючої і бажаної правової системи [3, С. 87].

У структурі правосвідомості присяжного-судді можна виділити такі сторони:

- 1) світоглядну (погляди, ідеї, теорії);
- 2) психологічну (почуття, емоції, переживання);
- 3) поведінкову (правомірна поведінка, правова активність, правопорушення тощо, які характеризують фактичну реакцію людини на функціонування елементів правової системи).

Правосвідомість присяжного-судді це його суб'єктивна реакція на правові норми, тобто сукупність поглядів, ідей, які виражають його ставлення до традицій, звичаїв, моральних принципів, норм поведінки, професійних обов'язків, норм права, законності, правосуддя, уявлення про те, що є правомірним і неправомірним. Складний процес постановлення законного, обґрунтованого, справедливого та ефективного рішення суду присяжних, який носить виховний характер, вимагає глибокої аналітичної діяльності присяжних-суддів.

Висновки. Під час наради суду присяжних професійний суддя – самий значущий для присяжних учасник судового розгляду, тому, при дослідженні доказів присяжні орієнтуються насамперед на його думку у справі, а принцип змагальності не дає судді формального права цю думку виражати. Професійним

суддям важливо відразу налагодити і зберегти психологічний контакт з присяжними. Головною помилкою професійних суддів є спроба примусити присяжних міркувати подібно самим собі, оскільки це є певним елементом психологічного тиску на них. Необхідно долати свою «впевненість про винуватість» обвинуваченого, якщо вона виникла під впливом попереднього професійного досвіду, емоцій або інших причин. Обговорення у нарадчій кімнаті судом присяжних спірних обставин кримінального провадження та вироблення колективного переконання свідчить про те, що у всьому складі суду присяжних або у його більшості склалося певне ставлення до істинності досліджених обставин кримінального провадження, яке веде до винесення справедливого судового рішення.

Література

1. Бохан В. Ф. Формирование убеждений суда / В. Ф. Бохан. – Минск : Изд-во БГУ, 1973. – 160 с.
2. Прошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Ю. М. Прошевой. – Х. : Вища школа, 1975. – 143 с.
3. Прошевой Ю. М. Профессиональное правосознание судьи и социалистическое правосудие : монография / Ю. М. Прошевой. – К. : Вища школа, 1986. – 182 с.
4. Костицкий М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : вибрані наукові праці / М. В. Костицкий. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 13 січня 2016 року: (офіц. текст). – К. : «ПАЛИВОДА А. В.», 2016. – 328 с.
6. Ратинов, А. Р. Советская судебная психология / А. Р. Ратинов. – М. : Знание, 1967. – 32 с.
7. Судова психологія : навчальний посібник / М. В. Костицкий, В. Я. Марчак, О. К. Черновський, А. В. Федіна. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 453 с.